

УДК 336:378:330.342.146

Константюк Н.І.,
к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і контролю
Тернопільський національний технічний університет ім. І.Пулля

ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Фінансування вищої освіти в усьому світі зазнало серйозних змін, особливо в останні десятиліття 20-го та першій декаді 21-го століття. В основному, ці зміни у фінансуванні є відповідями на всесвітній феномен витрат вищої освіти, які мають тенденцію до зростання та значно перевищують відповідні темпи зростання доступних доходів. Наслідком у більшості країн світу є брак доходів, якими необхідно компенсувати зростаючі витрати на навчання і дослідження, оскільки збільшення доходів вимагає зростання кількості студентів. Ці траєкторії є суперечними – дуже швидке зростання потреб у ресурсах і більш статичне або навіть непостійне отримання доходів від державних бюджетів – повинні, у свою чергу, знайти вирішення з обидвох сторін – як щодо видатків, так і доходів. Зниження витрат до рівня доходів, а також деякі з так званих шляхів їх вирішення можуть чинити шкідливий вплив як на якість, так і пропускну здатність університетів і, тим самим, на ціль, практично у всіх країнах, щодо розширення участі вищої освіти у житті суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування системи вищої освіти присвячені праці таких українських вчених як Т. Боголіб, М. Ванієва, І. Вахович, О. Грішнова, Б. Данилишин, С. Єрохін, М. Згуровський, І. Каленюк, В. Куценко, Е. Лібанова, І. Лук'яненко, Т. Оболенська, К. Павлюк, С. Юрій та інших. Питанню фінансування вищої школи приділяли увагу відомі зарубіжні вчені, серед яких Е. Аткинсон, Н. Барр, Г. Беккер, С. Беляков, В. Глухов, Є. Жильцов, Е. Макгіннес, Дж. Стігліц, Е. Тоффлер, Т. Шульц, Л. Якобсон та ін.

Поряд з тим, сьогодні залишаються невирішеними питання щодо фінансового забезпечення вищої освіти, котра перебуває під впливом формування глобальної економіки. В умовах глобалізації економіки, багатство і влада все більш і більше переміщується від розташування природних ресурсів та виробництва товарів до власності, заснованій на капіталі і знаннях, захищеній патентами, авторськими правами і ліцензійними угодами. Глобалізація безпосередньо проявляється у вищій освіті через розширення можливостей університетів щодо передачі знань через кордони в електронному вигляді і без особливого контролю чи регулювання з боку урядів держав. Все зазначене вище впливає на фінансування вищої освіти і потребує подальших досліджень у цьому напрямку.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є вивчення та аналіз світових тенденцій у фінансовому забезпеченні вищої освіти та розробка на цій основі практичних рекомендацій щодо вдосконалення фінансування вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки спостерігається декілька основних тенденцій у фінансуванні вищої освіти, кожна з яких має економічні, політичні і соціальні причини та наслідки, які, в свою чергу, впливають на участь населення у вищій освіті та рівні її доступності. Хоча ці тенденції є різними як між країнами, так і всередині кожної держави, однак, формують спільний контекст для фінансової економіки у сфері вищої освіти, а також для прийняття нових політичних рішень, які демонструють дуже схожі моделі. В загальному, цими тенденціями є:

1. Збільшення витрат на навчання одного студента.
2. Конкурентна боротьба вузів за абітурієнтів.
3. Зростання наукоємної економіки і, як наслідок, додаткові очікування від вищої освіти як основної рушійної сили економічного зростання та індивідуального добробуту.
4. Скорочення державних доходів у фінансовому забезпеченні вищих навчальних закладів.
5. Зростання глобалізації, яка сприяє як збільшенню траєкторії вартості, так і непостійності державних доходів.
6. Зростання лібералізації економіки в результаті децентралізації, передачі повноважень та приватизації державних і приватних систем та інститутів вищої освіти.

Більш детально зупинимось на кожній з цих тенденцій та проаналізуємо їх вплив на фінансування закладів вищої освіти.

1. Збільшення витрат на навчання одного студента.

Фундаментальні фінансові проблеми вищої освіти існують в усьому світі, і причина того, що навіть багаті установи можуть відчувати необхідність жорсткої економії починається з того, що університети зіткнулися з щорічним збільшенням витрат, серед яких цілком доречним є темпи зростання заробітної плати, яка, в свою чергу, зростає у загальній економіці. Зростання вартості навчання одного студента також спричинене появою інших факторів, властивих багатьом

університетам, які ще більше прискорюють зростання щорічного обсягу витрат, що варіюються у різних країнах, залежно від наявних доходів [6]:

- технології, які у вищій освіті мають тенденцію не до зниження вартості, замінюючи капітал працею, і знижуючи витрати на його одиницю, як це відбувається у виробничому секторі, а до збільшення витрат і, відповідно, підвищують вартість навчання;

- постійні зміни, оскільки нові програми додаються, і майже завжди скоріше ніж старіють попередні;

- високі і швидкозростаючі витрати на наукові дослідження, особливо з фізичних і біомедичних наук з їх високими технологічними витратами.

Підтвердженням збільшення витрат на навчання одного студента є дані, наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Зміни у витратах на навчання одного студента у ВНЗ [6]

Вища освіта									
Назва країни	Зміни у витратах (2005=100%)			Зміни у кількості студентів (2005=100%)			Зміни у витратах на 1 студента (2005=100%)		
	1995	2000	2009	1995	2000	2009	1995	2000	2009
ОЕСР									
Австралія	74	83	124	73	-	117	102	-	106
Австрія	72	75	117	93	103	133	77	73	87
Бельгія	m	98	123	-	94	107	-	104	114
Канада	64	86	109	-	-	-	-	-	-
Чілі	-	-	156	-	-	149	-	-	104
Чеська Республіка	64	65	141	46	72	127	139	90	111
Данія	78	86	109	94	98	104	83	88	104
Естонія	64	92	150	51	85	99	124	108	151
Фінляндія	77	86	112	85	95	97	91	91	115
Франція	85	93	116	-	95	99	-	98	116
Німеччина	89	94	119	96	93	109	92	101	109
Греція	28	42	-	46	68	-	61	63	-
Угорщина	64	81	109	38	66	91	167	122	119
Ісландія	-	69	110	53	68	112	-	103	98
Ірландія	58	100	143	72	85	105	80	118	136
Ізраїль	64	90	97	59	82	104	107	110	94
Італія	73	93	110	90	89	98	82	104	113
Японія	82	94	108	98	99	95	84	95	113
Корея	-	79	129	63	93	101	-	84	128
Люксембург	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мексика	57	73	123	64	83	114	89	88	108
Нідерланди	82	86	117	82	85	114	100	101	103
Нова Зеландія	87	84	133	-	-	130	-	-	102
Норвегія	92	86	106	88	88	102	104	98	104
Польща	34	57	117	35	60	96	97	96	122
Португалія	51	70	105	69	90	103	74	78	103
Словацька Республіка	54	67	125	51	71	125	106	94	99
Словенія	-	-	110	-	-	107	-	-	102
Іспанія	63	88	123	108	107	109	59	82	113
Швеція	70	86	112	68	82	98	102	105	114
Швейцарія	69	77	99	75	79	122	92	97	81
Туреччина	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Великобританія	61	65	127	83	93	105	74	70	120
США	60	85	95	81	89	114	74	96	83
Середнє значення ОЕСР	67	81	118	72	86	110	94	95	109
Середнє значення ЄС21	65	80	120	71	86	107	95	94	113

Так, у 2009 році загальні витрати на вищу освіту зросли на 18% серед країн-членів ОЕСР та на 20% серед країн Євросоюзу у порівнянні з 2005 роком та на 37% і 40% відповідно у порівнянні з 2000 роком. Якщо аналізувати витрати на навчання одного студента, то зростання відбувалося повільнішими темпами. Так, у 2009 р. витрати на навчання одного студента зросли на 9% серед країн-членів ОЕСР та на 13% серед країн Євросоюзу у порівнянні з 2005 роком та на 14% і 19% відповідно у порівнянні з 2000 роком. Найбільше витрати на навчання зростали у Чілі, Естонії, Чеській Республіці, Ірландії.

Фінанси вищої школи є обтяжені собівартістю послуг, яка має тенденцію до збільшення, і в окремі роки перевищує середні темпи зростання споживчих цін у цілому, тобто природно перевищує рівень інфляції. Собівартість освітніх послуг також зростає через інфляцію, і не є результатом управлінської неефективності. Зважаючи на те, що офіційний рівень інфляції не більший, ніж у середньому масове зростання цін, це не повинно нікого дивувати, що зростає вартість і ціна приблизно половини товарів і послуг, вироблених у будь-якій економіці, в тому числі і у вищій освіті з її обмеженими можливостями щодо заміни живої праці викладачів технологіями.

2. Конкурентна боротьба ВНЗ за абітурієнтів. Останні десятиліття характеризуються збільшенням кількості навчальних закладів, також значно зросла мобільність студентів, які за своїм бажанням можуть навчатися в іншій країні, іноді за ціною нижчою, ніж у себе на батьківщині. Все це змушує вищі навчальні заклади витратити кошти на впровадження певних додаткових послуг для студентів, підвищення якості та рівня навчання у ВНЗ. Також достатньо коштів витрачається на рекламу ВНЗ. Всі ці заходи спрямовані на збільшення кількості студентів, оскільки збільшення чисельності останніх дасть змогу ВНЗ залучити додаткові фінансові ресурси.

3. Зростання економіки, заснованої на знаннях. Третій фактор, що впливає на фінансування вищої освіти практично у всіх країнах, є збільшення частки у світовому виробництві, особливо у промислово-розвинених країнах, так званої економіки знань, яка проявляється в участі високих технологій у галузі дизайну, фінансів, менеджменту, і навіть у виробництві, яке стає менш трудомістким і більше капіталомістким. Фінансові наслідки цієї заснованої на знаннях економіки у галузі вищої освіти виявляються у нових (і, як правило, дорожчих) освітніх програмах, перерозподілі факультетів і студентів серед цих нових програм, що призводить до зростання собівартості навчання одного студента; а також це проявляється у збільшенні виплат особам, які вже мають вищу освіту [5, с.54].

Ця тенденція формує третє джерело доходів для зростаючих у всьому світі потреб вищої освіти. У той же час створюються можливості для зростання інвестицій у вищу освіту як з боку урядів, так і з боку студентів чи батьків.

4. Скорочення державних доходів. Уряди всього світу все більше борються з тягарем пенсій і зростанням витрат на початкову і середню освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру, безпеку та інші соціальні витрати. Виборці у багатьох промислово-розвинених країнах стають все більш консервативними, особливо у неприязні до оподаткування та витрат уряду, які вони вважають марнотратством. Багато Європейських країн, з їх високим соціальним забезпеченням, на яке витрачають від одної третьої до більш ніж половини ВВП, намагаються перекласти виробничі ресурси на приватний сектор і скоротити бюджетний дефіцит відповідно до вимог Європейської спільноти. Країни постсоціалістичного простору прикладають великі зусилля для будівництва міжнародних конкурентоспроможних виробничих інфраструктур та зменшення залежності від державних підприємств і державної зайнятості. США бореться з надмірним споживанням, недостатнім рівнем заощаджень населення, яке не бажає сплачувати податки для своїх суспільних благ.

Оподаткування у країнах, що розвиваються, де виробництво і доходи, як правило, низькі, є технічно складним. Фінансовий виклик для урядів полягає у тому, як одержати частку купівельної спроможності, коли відносно невеликі кошти приходять з великих, стабільних підприємств, які можуть обкладатися податком. Юридичні і фізичні особи у багатьох країнах мають все більше можливостей, щоб приховати доходи і вартість їх оподаткованого майна. І навіть у багатих промислово-розвинених країн з ефективними системами оподаткування, зростаюча глобалізація світової економіки заохочує виробничі підприємства і заможних людей переміщатися у країни з більш низькими податками.

Нарешті, уряди всього світу перебувають у боротьбі з політично і соціально обґрунтованими потребами в усе більш дефіцитних податкових надходженнях. У більшості країн світу, що розвиваються, і в багатьох країнах з перехідною економікою, конкуренцію державним доходам складають незабезпечені пенсійні зобов'язання, система соціального захисту, а також вартість погіршення стану навколишнього середовища [4, с. 303].

Нарешті, якщо уряд у більшості країн, що розвиваються, залишається як і раніше основним джерелом доходів для державної вищої освіти, то маємо невтішну картину зменшення доходів державного бюджету для навчання студентів, залишаючи мало ресурсів для підвищення якості навчання, освоєння нових програм та інвестицій в наукові дослідження.

5. Зростання глобалізації. Глобалізація не є чітко визначеною, спостерігається багато зловживань цього терміну в дискурсі вищої освіти та економічних, політичних і соціальних тенденцій, які формують фон для перегляду світових трендів у сфері фінансування вищої освіти. Глобалізація

пов'язується із зростаючою інтернаціоналізацією, що передбачає зменшення значимості національних кордонів і навіть національних держав та проявляється через наступні складові:

- інформація та знання, доступ до яких сильно полегшується завдяки інтернету;
- капітал або фінансові потоки знаходяться між інвесторами та позичальниками, враховуючи студентів;
- виробництво, яке стає все більш складнішим, технологічно і капіталоємким, характеризується зростаючою мобільністю та схильне до розташування там, де політика є стабільною, вартість робочої сили низькою, договори підлягають виконанню, а податковий і регулятивний клімат є сприятливими.

Таким чином, в умовах глобалізації економіки, багатство і влада все більше і більше переміщується від розташування природних ресурсів (за винятком нафти і газу) та виробництва товарів, до власності, заснованій на капіталі і знаннях, захищеними здійсненими контрактами, патентами, авторськими правами і ліцензійними угодами. Глобалізація применшує значимість всього, що було чи є національним або місцевим: мову, культуру, традиції або норми та відповідно привносить мову і культуру промислово і технологічно розвинутих країн.

Вплив глобалізації на фінансування вищої освіти проявляється у подальшому підвищенні ставок як для держав, так і для окремих індивідів у отриманні високого рівня знань і навичок а, отже, до підвищення рівня якості вищої освіти. Глобалізація також безпосередньо проявляється у вищій освіті через розширення можливостей університетів щодо передачі знань через кордони в електронному вигляді і без особливого контролю чи регулювання з боку урядів держав. Нарешті, глобалізація має великий вплив на фінансування всіх державних установ, що утримуються за рахунок бюджетних коштів, включаючи ВНЗ, що знаходить своє відображення в обмежених можливостях урядів щодо оподаткування, підкреслюючи необхідність збільшення обсягу основних неурядових доходів для безперервних потреб вищої освіти [8, с.31].

6. Зростання лібералізації економіки. Остаточною тенденцією або сукупністю тенденцій у більшості країн є рух у напрямку зростання лібералізації економіки. Ця тенденція відображає велику залежність від ринкових важелів та пропорційно применшує залежність від уряду щодо виділення коштів, встановлення цін, визначення виробничих технологій тощо. Поряд з цим, зростаюча лібералізація супроводжується підвищенням децентралізації, передачею повноважень і приватизацією економіки, у тому числі таких установ як державні університети, які можуть залишатися у державній власності та перебувати під громадським контролем. Але ця приватизація ставить ВНЗ у залежність від неурядових доходів, тобто їх функціонування пов'язане з неминучим втручанням ринкових важелів та управлінських норм, які характерні для приватних підприємств.

У галузі вищої освіти прослідковуються наступні наслідки від цієї лібералізації: по-перше – це заохочення до приватної вищої освіти; по-друге – це приватизація державної вищої освіти. Незалежно від форми власності університету – державної чи приватної – вузи всього світу змушені змінювати свій статус, від дуже схожого на всі інші державні установи, тобто, з повною державною власністю, істотним міністерським контролем, а також державною зайнятістю викладачів і співробітників, до статусу державних корпорацій з можливістю залучати і одержувати додатковий дохід, займатись працевлаштуванням з оплатою праці за її результатами, укладати контракти, нести боргові зобов'язання, а також бути позивачем і відповідачем у судах загальної юрисдикції.

Безпосереднім наслідком цих тенденцій у фінансуванні вищої освіти, залежно від країни, є зростання жорсткої економії у вузах, яка проявляється у наступному:

- університетські аудиторії та факультети переповнені, недостатні або застарілі бібліотечні фонди, комп'ютери та підключення до Інтернету; зменшення часу і фінансової підтримки для наукових досліджень; розповсюджена втрата якості як викладання, так і навчання;
- національні системи вищої освіти демонструють обмеженість потенціалу, нездатність вмістити усіх випускників, які здатні та бажають продовжувати навчання, втрата найталановитіших викладачів через їх міграцію у країни з меншими фінансовими труднощами, і зростаюча нездатність конкурувати у глобальній економіці знань;
- студенти зіштовхуються із постійно зростаючою платою за навчання та проживання, на додачу зростає вартість життя і створюються всі передумови, що потрібно працювати і заробляти під час навчання або створювати борги.

Висновки з даного дослідження. Для свого успішного функціонування ВНЗ повинні брати до уваги зазначені тенденції та впроваджувати ефективний фінансовий менеджмент для подолання труднощів у сфері фінансового забезпечення. Управління ВНЗ у сучасних умовах формування глобальної економіки вимагає нових креативних підходів. Крім того, держава повинна провадити відповідну політику щодо стимулювання та розширення додаткових доходів у фінансуванні вищих навчальних закладів.

Література

1. Боголиб Т.М. Сравнительный анализ развития и инвестирования высшего образования и науки в Украине, Республике Польше, Российской Федерации / Т.М. Боголиб // В МИРЕ НАУЧНЫХ

ОТКРЫТИЙ. Красноярск: Научно-инновационный центр. (Экономика и инновационное образование). – 2012. – №10(34). – С.10-30.

2. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти / О.В. Куклін. – К. : Знання України, 2008. – 331 с.

3. Вахович І. Фінансове забезпечення вищої освіти: методологія та механізми реалізації в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки / І. Вахович, Ю. Волинчук. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – 288 с.

4. Остудімова В.А. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення вищої освіти / В.А. Остудімова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 4. – С. 301-306.

5. Яковенко Л.І. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань / Л.І. Яковенко, О.В. Пащенко. – Полтава: Скайтек, 2011. – 216 с.

6. Education at a Glance 2012: OECD Indicators, OECD Publishing [Електронний ресурс].– Режим доступу :<http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en>

7. Herbst, Marcel. (2007). Financing Public Universities: The Case of Performance Funding. Dordrecht, The Netherlands: Springer.

8. Marcucci, Pamela N. and D. Bruce Johnstone Tuition Policies in a Comparative Perspective: Theoretical and Political Rationales. // Journal of Higher Education Policy and Management, 2007. – Volume 29, Issue 1. – pp. 25-40.

УДК 338.24:334.02

Зосименко Т.І.,
к.е.н., доцент кафедри економічної
теорії і економіки підприємства
Чернігівський державний
технологічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РОЗРІЗІ КРАЇН РІЗНИХ ТРАНЗИТИВНИХ ГРУП

Постановка проблеми. Кінець минулого століття ознаменувався для країн колишнього СРСР глибокими й всеохоплюючими міжсистемними перетвореннями, пов'язаними з переходом від адміністративно-командної до ринкової економіки. Незважаючи на тривалий час, що пройшов з моменту руйнування соціалістичної системи, у більшості таких держав все ще тривають структурні перетворення народного господарства та модернізація соціально-економічної сфери. Суттєві відмінності в сучасному рівні розвитку країн, що мали на початку 90-х років ХХ ст. практично однакові стартові умови, викликають науковий інтерес у сфері дослідження специфіки перебігу трансформаційних процесів як в окремих державах, так і в межах споріднених за певними параметрами розвитку груп країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні дослідження, пов'язані з вивченням сутності, особливостей, тривалості та інших аспектів трансформаційних процесів у транзитивних економіках можна знайти у останніх працях таких вітчизняних науковців як М.В. Бондарець [1], І.О. Бочан [2], О.І. Брусиловська [3], І.І. Вітер [4], В.В. Євдокимова [5], О.А. Зілгалова [6], О.В. Сотула [8] та інших дослідників. Водночас, недостатньо розробленими залишаються питання виявлення позитивних та негативних тенденцій у структурних перетвореннях країн з транзитивним типом економіки, визначення основних чинників, що гальмують або, навпаки, прискорюють успіх реформ.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є вивчення тенденцій основних показників, що відображають ефективність трансформаційних перетворень у країнах з транзитивним типом економіки, виявлення на цій основі перешкод та цільових орієнтирів подальшої модернізації української економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. До країн з транзитивною економікою належить більшість колишніх соціалістичних країн, що здійснюють перехід від соціалістичних методів господарювання до ринкових. Це – колишні союзні республіки СРСР: Україна, Росія, Білорусь, Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан; колишні соціалістичні країни Центральної Європи: Польща, Чехія,